

Levent ERDEN

"Dünyanın Yönetim Şekli Artık
Algoritmokrasidir"

Röportaj: Recep ORHAN - Şeyma SITKI BÖYÜK

RÖPORTAJ

TRT Akademi dergisinin "Sanal Gerçeklik ve Medya" özel sayısı için Next Akademi Başkanı Levent ERDEN ile Metaverse, geleceğin dünyası, dijitalleşme ve veri üzerine bir söyleşi gerçekleştirdik.

TRT Akademi Dergisi: "Medya kavramı, anlamını yitirdi çünkü aracı ortadan kalktı artık, platformlar var." diyorsunuz. Metaverse kavramını bu platformlardan biri olarak mı görmek lazım?

Levent ERDEN : Şimdi tabii ki her şey platformlar üstünden yürüyor malum. Bunlar sosyal medya platformları ya da streaming platformları. Disney'inden, Spotify'ından Netflix'ine kadar alabileceğimiz her yer platform ve hayat bu platformlarda çalışıyor. Ben Metaverse demeyi tercih etmiyorum, bir kere bütün tanımlarımı baştan net olarak söyleyeyim, ondan sonra onun üstüne konuşalım. Ben WEB 3.0 demeyi tercih ediyorum. WEB 3.0 dediğimiz şeyin detaylarına girebilirim. Orada da her şeyin hâlâ platformlarda devam edeceği kesin. Her platforma Metaverse demek isteniyorsa denebilir. Bundan sonra platform demeyeceğiz, Metaverse diyeceğiz. Peki, keyfe keder ama bir tekil Metaverse'ten bahsedebilmek için burada iki tane önemli şey var: Bir tanesi dijital varlıklar. Sahip olunan şeyler. Burada pek çok şeye sahip olabiliyorsunuz. Sahip olduğunuz şeyleri bir dijital cüzdana saklıyorsunuz. İki, burada sizin de bir kimliğiniz var. İster avatar ister şu ister bu. Şimdi bir şeyden Metaverse diye bahsedilebilmesi için kimliğinizin ve cüzdanınızın bütün platformlarda aynı şekilde geçerli olması lazım. İşte o zaman Metaverse'ten bahsedebiliriz. Yani yepyeni bir evrenden bahsedebiliriz. Yani siz bir yerde bir ev aldınız, öbür tarafta bilmem ne yaptınız, öbür tarafta onun içini döşediniz, diğer taraftaki bütün oyunların içinde oynadığınız paraları oraya koydunuz, aldığınız NFT'leri bilmem neler yaptınız. Bütün bunların hepsi girdiğiniz çıktığınız bütün platformlarda geçerli olduğu gün bence bir Metaverse'ten bahsedilecektir. Bunun için de en az 10-15 yıllık bir zaman olduğuna inanıyorum. Şu anda Metaverse demek çok heyecan verici ve eğlenceli olduğu için yeni olan her platforma Metaverse'ümüz var demek moda oldu ama bu da tartışılır.

Şimdi WEB 3.0 dediğimiz şey ne? Basitçe hatırlayalım. WEB 1.0, 93-94'teki internete girişti. Hatırlayın, MR makinesine girmiş gibi sesler çıkardı. Bağlanırdınız, düşerdiniz, şu olurdu bu olurdu, sağlam bir rezaletti. İki üç sene bunlarla uğraştık. Görüntüler teleteks kalitesindeydi. Genelde grafikler vardı. Öyle çok büyük fotoğraflar, detaylar falan yoktu, hatırlayın. Bunlar 2000'den sonra hafif ağızını burnunu toparladı ama asıl oyun 2004'te WEB 2.0'ın gelmesi ile başladı. WEB 2.0 hayatı buluta taşıdı. Buluta taşıyınca hızı arttırdı, taşınabilir, gönderilebilir paketlerin boyunu inanılmaz şekilde büyüttü. Önce fotoğraflar gönderilebildi, sonra hare-

ketli görüntüler, en sonunda da zaten streaming diye ifade edilen Spotify'lerin Netflix'lerin ve ondan sonra da onlarca film ya da müzik kanalının platformlarının çıkmasına sebep olacak büyüklükte paketlerin gönderilmesine, tutulmasına, paylaşılmasına sebep geldi. 2004'te olmasına rağmen bunun hayatımıza direkt yansması 2009-2012 arasındadır. Aynı anda da e-ticaret'in patlaması da bu döneme denk geliyor. O dönemleri hatırlayın. Tabi ki Amazon ilk kurulanlardandı ama hatırlayın Amazon en başında sadece kitap ve CD satıyordu. Çünkü dünyanın neresine giderseniz gidin, onlar aynı şeylerdi. Dünyanın herhangi bir havaalanından aynı CD'yi aynı şekilde alıyordunuz. Bir şey açıklamaya gerek yoktu, basit grafiklerle satılabiliyordu. Ama ondan sonra cidden alışverişin gerçek oyununa başladığınız andan itibaren işler değişti. O zaman da işte bu büyüklükteki paketlerin gidip gelebilmesi gerekmeye başladı, hayatımızın tamamı değişti. Gerçek anlamda bugün konuştuğumuz sosyal medya da o zaman başkaydı. 2006'dan sonra hayata başladı, hayatımıza girmesi 2008-2009. Onun için bu WEB 2.0.

WEB 3.0 da 2019 yılında başladı. Hayatımıza girmesi ve gerçekten yerleşmesi için bir kere 5G'ye ihtiyacımız var. Minimum 5, 6 G'ye ki bu hıza erişelim, o hız olmadan eksik bir şeyler görüyoruz. Aynı 94'teki ile 2000'deki internetin arasındaki hız farkı gibi. Şu anda çok daha yavaş hızla pek çok şeyi yapabileme şansımız azalacaktır. Peki, ne var WEB 3.0'da önemli olan? 5 G ile beraber yüz misli hızlanıyor iş. Yüz misli hızlanması demek şu anlama gelir: Şu anda sizinle internet üzerinden konuşuyoruz. Ben elimi böyle kaldırıyorum ama siz benim elimi kaldırdığımı yarım saniye kadar sonra görüyorsunuz. Bunun bu tür bir konuda bir önemi yok. Ama yarın bu sığırma indiği zaman Japonya'daki bir doktor, Kenya'da ameliyat yapabilecek demektir. Dünyadaki bütün silahları dünyanın her yerinden kullanabileceksiniz demektir. Dolayısıyla hızın son noktasına erişilecektir. O zaman da bir kere bu hızla beraber her şeyi daha farklı daha anında yapabileme şansı var. İkinci en önemli ve en büyük şey, üçüncü boyutun hayatımıza girmesidir. Bugüne kadar özellikle de 1945-50 yani televizyonun çıkmaya başlamasından itibaren biz sadece iki boyutta çalıştık. Ekran iki boyutlu bir şeydir. Üçüncü boyutu biz ekleriz. Nasıl ki TRT'de yıllar yılı siyah beyaz maç seyrettik ama Galatasaray Fenerbahçe'nin renklerini kafamızdan koyduk, hâlbuki her biri griydi. Sonra biz de hâlâ iki boyutlu ekranda her şeyi üç boyutlu görmeye çalışıyoruz. Bu sefer işler gerçekten üç boyutlu olacak. Dolayısıyla ekranların dışına taşacak bir internette bahsediyoruz. Üçüncü boyut gerçekten gerçek dünyanın bir tür replikasının içinde yaşayabilmek. Dolayısıyla da bunun erişim aletlerinin, uç aletlerinin daha farklı ve daha giyilebilir bir teknolojiye yakın olması söz konusu. Dolayısıyla da pek çok şeyin içinde üç boyutlu şeyin içinde dolaşabilme şansımız olacak. Dolaşma, görme ve ait olma ve bunu

da avatarlar üzerinden yapacağız. Şimdi bütün bunlar bir yandan çok yeni, inanılmaz, muhteşem, acayip bir yandan da göstere göstere gelmiş şeyler.

TRT Akademi Dergisi: Nedir bu göstere göstere gelen şeyler?

Levent ERDEN : WEB 1.0'da hatırlarsanız Second Life diye bir site çıkmıştı. Second Life'ta bugünkü gibi konuşamıyordunuz, konuşma balonları ile konuşuyordunuz. Avatarınız vardı ve her yere girebiliyordunuz, ticarethane açabiliyordunuz, hâlâ da Second Life duruyor. 2012-2013'te Google gözlük çıkarttı. Gözlükten direkt internete giriyordunuz. 2.500 tane yaptı geri çekti, bu bir denemeydi. 2015-2016'da hatırlarsanız Pokemon Go oyunu çıktı. Pokemon Go oyunu artırılmış gerçek üstüneydi ve Google haritaları ile artırılmış gerçekliği bileştiriyordu. Dolayısıyla haritaların üstüne artırılmış gerçek koyabilme aynı zamanda da bu şoförsüz araçlar ya da otonom araçların gelişi için de önemli bir parçaydı. Bütün bunların hepsi yıllardır deneniyor, şimdi parçalar yavaş yavaş birleşmeye başladı. Yani karşımıza birdenbire yepyeni bir şey çıkmıyor. Var olan şey evrilip evrilip birbirleriyle birleşip yeni bir durum oluşturuyor, buna bir de hız ekleniyor. Dolayısıyla benim Metaverse yerine WEB 3.0 dememin sebebi bu. İşin Metaverse hâline dönüşmesi ise bu birleşimin herkes için her yerde aynı şartların ve kuralların sahipliklerin olabilmesi hâlinde olabileceğidir.

TRT Akademi Dergisi: "Yeni görmek lazım, yeni yakalamak lazım." diyoruz ama siz üç dört yıldır dünyada yeni olarak adlandırılan her şeye karşı çıkıp yeni değil şeklinde bir yorum yapıyorsunuz.

Levent ERDEN : Bu yeni değil derken bu birçok parçanın evirilerek bir araya gelmesi. Yaratacağı hayat şartları yeni olacaktır hiç şüphesiz. Yani alışveriş biçimleri, ilişki biçimleri, sanat biçimleri her türlü şey yepyeni olacaktır, buna saygım var. Ama tabi ki de yenidir ama bütün bu parçalar göstere göstere geldi. Yani bir an birileri gitti, bir odada bir şey bulup yarın sabah getirdi ve hayatımız değişti diye bir durum yok. Bundan sonraki on, on beş sene içerisinde neler olacağını da aşağı yukarı görebiliyoruz, nelerin yan yana birleşebileceğini. Metaverse kavramı belki yeniymiş gibi geldi. Metaverse bizde çok çabuk kabul edildi. Çin'den sonra Metaverse kelimesini en çok arayan ülke Türkiye. Yani dünyada o kadar değil. Bir de WEB 3.0 demek zor hâlbuki, ben "Metaverseçüyüm" deyince kurumlar açısından da hayırlı oldu. Ben sizin şirketinizi Metaverse'e taşıyacağım, şirketinizi demek falan. Hoş, renkli, havalı, güncel bir durum olduğu için idare ediyoruz. Ben yeni değil derken tabi ki her şey yeni. Yani yüz metre hız ve üç boyutlu bir olmayan evrenin içine girmek bugüne kadar yaşamadığımız bir şeydi. Her şeyi ile yeni tasarlanması gereken yer budur. Ama bunun böyle geleceği bir gecede olmadı demeye

gayret ediyorum. Uzunca bir zamandır buna çalışılıyordu zaten. Bu da bundan sonraki on, on beş sene içerisinde kendi içinde tekâmül edecektir.

TRT Akademi Dergisi: Aslında bu teknolojik gelişmelere yeni diyenler zamanında bunları takip etmedikleri için sonradan ilk defa karşısına çıkıyormuş durumuna düşenler mi oluyor?

Levent ERDEN : Bir miktar öyle. Şu an pek çok şey ile ilgilenmeyip birdenbire işin ciddiyeti ile karşı karşıya kalınca, “Aa, böyle de bir şey varmış!” oluyor.

TRT Akademi Dergisi: Peki, Türk milleti olarak bu yeni olarak gösterilen teknolojik gelişmelere adaptasyon konusunda da bayağı yetenekliyiz ama şöyle de bir şey yok mu? Bir canlı yayınımda Sinan Canan’dan dinlemiştik: Beynin yeni olana karşı bir savunma refleksi vardır. Yeni olan her şeye karşı beyin önce bir savunma refleksi gösterir, kendini korumaya çalışır, şeklinde bir yorumu olmuştu. Fakat biz bu konuda bu savunma refleksini kolay atlatıp hemen sanki sürekli içindeymişiz gibi adaptasyon sürecini hızla yapıp hatta Metaverse'te emlak satış işlerine falan da başladık. Buna ne demeli?

Levent ERDEN : Sinan Canan kendi konusundan açıklıyor olabilir ama söylediğiniz şeye katılıyorum. Bu korku vardır, yoktur bilemem. Ama siz dediniz ki bu hangi hızla aşıyor? Herhâlde çok büyük bir hızla aşıyor bu korku, hiç kimse hissetmiyorduk memlekette. Herkes üstüne atlıyor. Klasik laf: “Ayşe teyze de zaten takır takır bütün işlerini buradan yapıyor.” Pandemi bu ülke inanılmaz şeyler yaptı. Birkaç hafta içerisinde her taraftan organize oldu. Hayatı bunun üstünden götürdü. Diğer dediğiniz şey, Metaverse'ten arsa almak mesela tabi daha eğlenceli.

TRT Akademi Dergisi: Yani önce bu şekilde konuştuk MMetaverse’ü değil mi?

Levent ERDEN : Efendim, benim çocukluğumda da Sülün Osman, Galata Köprüsü’nü ve Galata Kulesi’ni satardı. Üç dört ayda bir günlük gazetelerde Sülün Osman’ın nasıl Galata Köprüsü’nü ve Galata Kulesi’ni sattığı konuşulur ve bununla da çok eğlenilirdi. Şimdi siz ve ben de satabiliriz Galata Kulesi’ni, Köprüsü’nü veya herhangi bir yeri. Şu anda tek bir platform olmadığı ve her yer platform olduğu için kimse de burada bunun sahipliğine dair bir şey söylemediği için herkes her şeyi satabilir, herkes her şeyi alabilir. Kimse bir şeyin sahibi olur mu? Ondan da emin değilim. Sahipliği belgeleyen bir yer olur mu? Bundan da emin değilim. Ama ben herhangi bir şeyi siz belgeliyorsanız sizin sitenizde sizin oturduğunuz binayı da satın alırım TRT binasını da satın alabilirim. Ama zaten “Metaverse yoktur.”-daki lafım da bu. Yarın bir gün gerçekten tek bir tane TRT binası ve bir tek tane oturduğunuz evin sahipliği belgelendiği gün evet bir Metaverse'ten bahsedece-

ğiz. Ama şu anda yirmi altı ayrı siteden Dolmabahçe Sarayı'nı satın alabilirsiniz. İstiyorsanız otuz altı, istiyorsanız dört yüz doksan altı. Fark etmez ki her platform satabilir. Nasıl ki şu anda hani mavi tikleri bir tarafa bırakın Levent ERDEN adıyla her yerde bir fotoğraf ya da başka bir şey ile yer alabilirsiniz. O da öyle, hiçbir farkı yok. Herhangi bir siteden bir şey almış gibi oluyorsunuz. Hatta ben onlarla dalga geçiyordum. Ya hu gidip de Taksim Meydanı'nı alacağınıza Jezero falan satın alın, hepimizin dede hikâyesi var değil mi? "Buralar dutlukmuş, dedem almamış." O zaman da buradan değil Jezera, bu Mars'ta inilen krater kenarında su olacağı varsayılan kumluk. Bari alacaksın "buralar dutlukmuş" diye tabir edilen yerlerde alın diye dalga geçiyordum. Onun için o hep dededen kalma, "Buralar dutlukmuş, dedem almamış, keşke alsaymış." denilen şeyi bari ben alayım mantığının DNA'ya işlemiş olmasının bir tezahürü olarak, bir eğlenceli durum olarak görüyorum.

TRT Akademi Dergisi: Siz daha önce "Serdar Ortaç ve Recep İvedik gibi güdük kitlelerin sonu geldi." demiştiniz. Bu cümlelerinizi açmanızı rica edebilir miyiz?

Levent ERDEN : Aynen öyle. Çünkü kitlesele, güdük demektir. En küçük ortak paydadır bu, en küçük payda güdüktür. Herhangi bir şeyi aşağılamak ya da değerlendirmek adına söylemiyorum, gayet matematiksel: Ortak payda daima en küçüktür.

TRT Akademi Dergisi: Spotify'deki "Ne Değişiyor?" programınızın bir bölümünde konuğunuz ile yaptığınız konuşmanızdan, eğitim şart değil, mekânlar gereksiz diye bir sonuç çıkıyor. Şimdi kitlesele deyince eğitim dediğiniz şey kitlesele, kitlelere göre düzenleniyor. Şimdi siz kitlesele kalktı diyorsunuz. Dolayısıyla kitlesele bir şey olarak eğitimin geleceği ne olacak?

Levent ERDEN : Eğitimin kitlesele olması gereken kısmı ilköğretim dönemidir. Yani orada tartışacak bir şey yok. O kitlesele herkesin aynı matematiği öğrenmesi, aynı Türkçe dil yapısını bilmesi, vs. burada tartışacak fazla bir şey yok. Ondan sonraki yönlendirmeler için bir; okullar, okullar için yapılan binalar, kullanılan saatler, o binalara erişmek için harcanan enerjinin karşılığı inanılmaz. Bunun geri dönüşü hemen hemen yok. İki; şu ana kadar olan eğitim sisteminin tamamıyla merkezden yönetilir olmasının da fazla geleceği olduğunu düşünmüyorum. Çünkü ben anlatayım, benim anlattıklarımı bana geri ver, benim anlattığımı benim anlattığım gibi anlattırsan sana yüksek not vereyim gibi sistemlerin de anlamı kalmamıştır. Bundan sonra meslek öğretimi diye bir şey de yoktur. Üniversiteler bilim üretme yeridir, meslek öğretme yeri değildir. Ondan sonra da üniversite mezunu musluk tamircileri var falan diye feryat ediyoruz. Hâlbuki üniversite bilim üretilen yerdir. İnsanlara meslek öğretmek için çok başka kurumlar var, başka yapılar var. Bir kere

mutlaka bunların ayrılması gerekecek. Boşuna eğitimin anlamı yok. Türkiye’de üniversitede herhangi bir bölümden her sene sekiz dokuz bin mezun olması ve ne iş yapacaklarını bilmemesi üzüntü vericidir. Dolayısıyla onun yerine daha farklı mesleklerin sürekli olduğu bir, ikincisi ise bugün özellikle üniversite eğitimlerinin artık kimseye bir şey vermeyeceği kesindir. Yani hayatın beş bilemediniz on yılda baştan aşağı neredeyse değiştiği bir yerde eskisi gibi yirmi iki yirmi üç yaşına kadar oku ondan sonra kırk sene bununla idare etmenin imkânı ve ihtimali kalmamıştır. Dolayısıyla bütün eğitim sisteminin insanları sürekli yenileyecek yapıya dönüşmesi gerekir. Bunu da yılda sadece altı ay ve günde sekiz saat kullanılan inanılmaz yapılar yolundan daha başka şekillerde yapılabileceği kesindir. Yani eğitilebilmenin ve kültürü aşılamanın maliyetini düşürüp niteliğini ve erişimini artırmaktan bahsediyorum.

TRT Akademi Dergisi: Konuşmanızda eğitim şart değil, artık sertifika şart gibi bir sonuç da çıkıyor.

Levent ERDEN : Ben oralarda değişim hâlâ çünkü biz hep Batı türü eğitime alışmışız, dar alanda derin bilgi birikimine sahip olmak. Yani mesela biz Türkler doktor aramayız. Dâhiliyeciyi aramayız, biz mideci pankreasçı aramayız, biz böbrekçi, karaciğerci ararız. “Karaciğerci tanıdığın doktor var mı?” diye sorarız. Çünkü öзде çok derin bilgi isteriz. Hâlbuki orada tabip diye bir adam vardır. Gözünüze bakar, “Böbreğinizde taş var.” der. Başım ağrıyor, dersiniz ayak başparmağınızı sıkarsanız, baş ağrınız geçer. Yani bütünsel bakar. Şimdi tekrardan işin bu kadar hızlandığı, bu kadar büyüdüğü yerde bütünsel bakabilmenin nasıl sağlanacağı düşünülmelidir. Dolayısıyla bundan sonra departmanlara dayalı meslekler mi gelecektir yoksa bütünsel bakabilen çoklu yeteneği olan, çoklu disiplinden gelen insanlara mı ihtiyacımız var? Asıl sertifikadan falan değil tam tersine çoklu yeteneği olan insanlardan bahsetmek gerek bence.

TRT Akademi Dergisi: Hazır eğitimden bahsetmişken “Dijital diktatörlük” konusunu derinlemesine incelemek gerektiğini düşünüyoruz. Metaverse ile tekrar tartışılan konulardan birisi de bu. Byung Chul Han, Noah Harari ve Danah Boyd gibi bu konuya değinen isimler de var. Danah Boyd’un 2016 yılında Big Data üzerine bir makalesi vardı. Boyd orada, “Bilginin tanımı değişecek. Büyük veri, böyle bir gelecek hazırlıyor bize. Bilginin tanımı değişirse her şey değişecek. Bilgiye erişim yolları değişecek.” şeklinde düşünceleri vardı. Şimdi öncelikle şuradan başlayalım: Siz bir dijital diktatörlük düzeninin oluşacağına, böyle bir risk olduğuna inanıyor musunuz?

Levent ERDEN : Diktatörlük büyük laf tabi ki. O biraz James Bond lafı. Her Ja-

mes Bond'da bir kötü vardır ya dünyayı ele geçirmeye çalışır ve tek başına bütün dünyayı idare edecektir. O, Dr. No'dur, Goldfinger'ın adamıdır. Ben bunu biraz fazla komple buluyorum. Çok daha önce yazdım bu konuyu. 2016'da Hillary Clinton ve Donald Trump seçimi gecesinde, "Bundan sonra dünyanın yönetim şekli algoritmokrasidir." demiştim. Yani algoritmaların bir savaşı olacaktır. Ben kimsenin bunu da tekeline geçirebileceğini kolay kolay sanmıyorum, öyle o kadar da kolay bir şey değil. Ama pek çok savaş algoritmalar üstünden olacak ve buradaki bilginin ve bilgiye erişimin ne kadar riskli olacağı görülecektir. Örnek verelim: Sosyal medyada sizin neyi önce neyi sonra göreceğinizin kararını artık siz vermiyorsunuz. İlk başında sizin takip ettiklerinizin paylaştıklarını saate göre görüyordunuz. Şimdi onlar size kendi algoritmalarına göre gösteriyorlar. Googleladığınız zaman neyi üstte göreceğinize Google karar veriyor. Bunun bütün kurallarını tam da bilmiyorsunuz. Sizinle ilgili hangi haberin hangi lafın herhangi bir şeyin ilk 10'da ya da ilk 20'de gözükeceğine siz karar veremiyorsunuz. Hatta bunun için şirketler var değil mi? "Sizi daha üstte gösterelim." diyen, arama motoru optimizasyonu yapan şirketler bile var. Bütün bunlar algoritmalarla ilgili. Bir: Algoritma savaşı olacak. İki: İnanılmaz bir bilgi var ve bu bilginin ne şekilde, kime, nasıl kullanılacağı da ortadadır. Elon Musk'ın falan yapmaya çalıştığı da net olarak bu. Adamın sadece devletlerle işi var, bireylerle veya şirketlerle bir işi yok. Hiç işi yok. Yaptığı otomobil de devletlerle ilgili çünkü devletler elektrikli otomobil ve altyapı konusunda regülasyon çalıştırmazlarsa onların otomobilini kimse almaz. Uzaydaki hikâyeye tamamen devletlerle ilgilidir. Yok efendim çip takacağım dediği neurolink tamamen devletlerle ilgilidir. Daha da beteri çok konuşulmayan, insanlarla dalga geçer gibi ismini koydu: Boring Company 'sıkıcı şirket' aslında bakarsanız akıllı şehirler şirkettir. Akıllı şehirler şirketi dediğiniz zaman hele hele uydu tamamıyla tepede, sizinse alabileceğiniz bilginin haddi hesabı yoktur ve nitekim Ukrayna Savaşı'nda Amerika'yı tehdit etmiştir. Ukrayna'da internet kesilince onun uydularından internete girilebildi. Şimdi evet, bir anda hükûmetler üstünde bir güç sahibi olunabiliyor mu? Olunabiliyor. Bunlar nasıl denetlenir? Bunların hepsi konuşulmak zorunda. Bundan sonra çok daha fazla şeyin bu anlamda denetlenmesi gerekecek. Sadece bilgi değil, bilgiye dayalı enerji mesela. Enerji tüketiminde pek çok şeyin yeniden ama hangi otorite tarafından olduğu bilinmeyen regülasyonlara ihtiyaç olabilir ya da o kadar deregülasyonun nelere mal olacağını hep beraber önümüzdeki on yıl içerisinde göreceğiz.

TRT Akademi Dergisi: Byung-Chul Han, "Bizler bugün özgür olduğumuzu düşündüğümüz dijital bir mağarada esiriz." diyor ve mesela Zuckerberg'den örnek veriyor. Hepimiz diyor Facebook kullanan herkes Zuckerberg'in tarlasında çalışan

gönüllü işçileriz. Hasat zamanı gelince Zuckerberg hasadı topluyor ve biz de karşılığında hiçbir şey almıyoruz. Üstüne de memnun oluyoruz. Bunu da yeni sömürge şekli olarak değerlendiriyor.

Levent ERDEN : Televizyonlar ve gazeteler için de aynı şeyler 1960'larda söyleniyordu. Mc Luhan "Medium is the message" deyiverdi. Aynı şeyler gazete bana neyi gösteriyorsa gazete sahibi ve genel yayın yönetmeni benim neyi, hangi büyüklükte görmemi istiyorsa ben onu görüyordum. Televizyonlar hangi haberi, hangi sırada vermek istiyorsa onu görüyordum. Esaret teknoloji hayatımıza girdiğinden ve araya bir medya girdiğinden beri şayet bir esaret varsa ise var. Ben oraya her şeyimi bıraktım, Mark Zuckerberg'in kölesi miyim? Hayır, ama hakkımda evet bayağı bir veri var. Ama buna karşılık da bu datayı kullandırmamak için de binlerce oyuncak geliyor. Şu anda fark ettiğiniz gibi büyük teknoloji firmalarından biri ile sağlam bir savaş var çünkü içinde "Bana daha reklam gösterme." makinesi var. Yani birilerinde bir şey varsa onun antitezi de mutlaka çıkıyor. Meydan o kadar da boş değil. Onun için de bizim üzerimizden para kazanıyor değil. Karşılığında insanlar da az buz bir şey almıyorlar ki. Bir şeyin bedava olmasının daima bir bedeli vardır. Mutlaka bir bedel ödersiniz, hiçbir şey bedava değildir. İnsanlar geliyor, "Televizyonlarda reklamlar kısalsın." diyorsun. Bedavaya izlediğin bir şeyden nasıl şikâyet edebilirsin! Burada da bedavaya alınan her şeyin bir bedeli vardır. Bu bir kontrattır. Ama bu Zuckerberg, Googlecılar, Sergey Brinciler vs. değil. Evet, orada başka her konuda acayip bilgi üretiliyor. Bugün mobeselerde üretilen bilgi onların bildiğinden çok daha öte. Bugün cep telefonu sahibi olduğunuz andan itibaren her türlü bilginiz var. Neredesiniz, saat kaçta neredesiniz, kimlesiniz, kiminle konuştunuz kaçta konuştunuz? Hatta cep telefonundan internete girdiğiniz için onları da görebiliyorum. Hangi alışveriş sitesinden alışveriş yapıyorsunuz, saat kaçta yapıyorsunuz? Bütün bu söylediklerim cep telefonu için geçerli. Hatta telefon operatörleri için geçerli. O zaman burada bir şık var. Ya gidip Robinson Crusoe olup yapacak, bu hayatta bu var. Onun kontrolü ne olur? Bunlar bir tartışma konusu. Tabi ki burası bir orman kanunu ile yönetilmemeli ama işte "Geldiler, aldılar, bizler de birer köleyiz." ama yani cep telefonundan itibaren köleyiz, ev telefonunda da köleydik. Evimize telefon bağlandığında da saat kaçta kiminle konuştuğumuz belli oluyordu. Bunun sonu yok. Onun için komplo teorilerine saygım sonsuz, heyecanlı ve eğlenceli de oluyor. Öldük, bittik, mahvolduk falan ama abartmamak lazım.

TRT Akademi Dergisi: Önemli olan veriyi kimin elinde tuttuğu değil mi? Ve bunu nasıl kullandığı, kimlere kullandırttığı.

Levent ERDEN : Çok önemli bir konu. Ama size Türkiye örneği vereyim. Vatandaş-

lık kimlik numarası benim hakkımdaki en yüksek derecedeki veriye sahip. Nerede mahkemem var, nerede, ne kadar arazim var, gelirim ne, geçen sene ne vergi ödedim? Her şey var vatandaşlık numaramda değil mi? Kapıma gelen kurye bile istiyor. Sizin binanıza bile girdiğimde aşağıda yazıyorlar. O zaman, "Kimin elinde?" dediğiniz andan itibaren gerçekten şu anda ben vatandaşlık kimlik numaramı kontrol edemiyorum ya hu. İçinde de en önemli bilgilerim var.

TRT Akademi Dergisi: Ama öbür tarafta da mahremiyet noktasında bilgileriniz var değil mi?

Levent ERDEN : Ama burada da kişisel pek çok şeyim var. Bakmayın, banka hesaplarım, nerelerden neler aldım, aylık gelirim, mahkemem, inanılmaz önemli bilgilerim burada da var. Vatandaşlık kimlik numaramdaki bilgilerimin bilinmesinden hiç de hoşlanmayabilirim yani. Diğerleri için olmazsa daha ortalarda bulunabilir. Çünkü o zaman kredi kartımda da var o. Kredi kartı da kullanmak istemem gerekiyor. Çünkü kredi kartını saat kaçta kullandığım, hangi süpermarkette, hangi alışveriş merkezinde, hangi internet sitesinde kullandığım... Kredi kartında da inanılmaz bir ayak izi bırakıyorsunuz.

TRT Akademi Dergisi: Sosyal medya şirketleri üzerinden oluşturulmaya çalışılan hava spesifik bir konu. Olaya bütüncül mü bakmak gerekiyor?

Levent ERDEN : Tabi ki. Bakın daha beterini söyleyeyim. Biliyorsunuz Wuhan'da pandemi Eylül-Ekim 2019 gibi başladı. Avrupa'ya gelmesi 2020'nin Şubat ayında oldu, biz 2020'nin Martında kapandık. Bu Çinliler Temmuzda Wuhan'da böyle yanak yanağa 700 bin kişi sokaklara çıkıp pandemiyi bitirdik diye kutlama yaptılar. Hepimize nispet yapar gibi. O zaman Amerika'da yüzbinlerce insan ölüyordu. Çünkü her eyalet kendine göre önlem alıyordu. Çinlilerin bunu çözmesinin sebebi united data'ydı 'birleşmiş data'. Yani telefon operatörünün ödeme şirketi, o şirket bu şirket bütün datalar birleştirildi. Dolayısıyla ben hastaysam sabah süpermarkete gidip portakal mı seçtim? Ben portakal seçerken yarım metre yakınımaya girmiş kimler var, telefondan bulup sonra onların nerede olduğunu bulup sonra da polislerin kafalarına taktıkları kameralar ile on metre geriden insanların arkasından vücut lisanına göre kim olduklarını tanıdıkları için kontamin olacakları mümkün herkesi aldılar ve kontrol ettiler. Dolayısıyla çok kısa bir süre içerisinde hasta olan herkes çok çabuk tecrit edildi ve beş altı ay içerisinde de hastalık bitirildi. Bu tabi ki çok ulvi bir şey ve hastalığın yayılmaması olduğu için pek konuşulmadı ama ne kadar inanılmaz dozda takip edildiğimiz, her türlü bilgimizin nerelerde olduğu çok açık ve net. Onun için bunu sadece iki tane sosyal medya platformu ve onun sahipliğine yormamak lazım.

TRT Akademi Dergisi: Genel anlamda baktığımızda küresel anlamda eski feodal düzenin dijital versiyonu oluşuyor gibi bir düşünce var. Siz bu düşünceye katılmıyor musunuz?

Levent ERDEN : İkinci dünya savaşından beridir o oluşmuş durumda zaten.

TRT Akademi Dergisi: Peki Metaverse dediğimiz kavram ya da platformla bu düzen nereye evirilecek?

Levent ERDEN : Ondan evvel başka bir şey söyleyeyim. Metaverse'ün yanı sıra özellikle yapay zekâ, nesnelerin interneti vs. gibi şeyleri koyduğunuzda insanlar ne olacaklar, nasıl iş bulacaklar? Pek çoğunun yaptığı mekanik işi doğal olarak yapay zekâ yapmaya başlayacak. Acaba bu insanlar ne yapacaklar, hayatlarını nasıl kazanacaklar, acaba insanlara bundan sonra dünya nüfusunun yüzde 20'si bir şeyler yaparken yüzde 80'ine vatandaşlık parası mı verilecek? Önce bunları düşünüp ondan sonra öbürlerini yani ikisini koşut olarak düşünmek lazım. Bir taraftaki hayat sabit ve bugünküyle aynı kalıyor sadece, öbür taraf değişiyor gibi değil. Değiştigi andan itibaren buradaki optimizasyon neye göre yapılacak? Hele hele bunun içine bir üçüncü parametre olarak enerjiyi koyduğunuz andan itibaren üçlü parametreyi çalıştırmadan bunun cevabını vermenin doğru olduğuna inanmıyorum.

TRT Akademi Dergisi: Cengiz Ultav ile yaptığınız “Üssel Büyüme” programında şöyle bir yorum vardı: “Makineler insanların yerini almayacak, ikame edici değil tamamlayıcı bir işleve sahip olacak”.

Levent ERDEN : Tabi ki kesinlikle insanların yerini alacak değil. Ama belli işlerden bahsediyoruz. Ama şu var, eskiden elli kişi elinde oraklarla buğday tarlasını biçiyordu. Biçerdöveri getirdiğinden itibaren o elli kişi şehre göçtü. Şimdi göçecek yer yok. Biçerdöver geliyor. Yani biçerdöver insanın yerini almadı ama insanın yapabileceği işin çoğunu çok daha hızlı, çok daha etkin bir optimizasyonla yapıyor. Asıl sorun orada. Yani insanların yerini makine mi alacak, tartışma konusuydu. İnsanların becerilerinin çok daha üstünü makineler becerebiliyor anlamında söyledi onu Cengiz Ultav. Ama bu sefer şöyle bir risk başlıyor: İnsanlar nereden para kazanacak?

TRT Akademi Dergisi: Jeff Bezos da bir aracı değil mi?

Levent ERDEN : Jeff Bezos bir aracı, bakın platformlar aracı değil. Platform aracılık yapmıyor, medya aracıdır. Medya kendi yorumunu katar. Platform da işte algoritmokrasi lafını orada saklı tutuyorum, onun haricinde bir medya değil, platform onlar. Platform ile medyayı karıştırmamak lazım. Platformda siz ne istiyorsanız

alıyorsunuz, hâlbuki medyada o size neyi, hangi sırada, ne şekilde göstermek istiyorsa bir aracılık hizmeti veriyor.

TRT Akademi Dergisi: Yani endişe etmeli miyiz? Bazı işler yok olacak, toplumun bazı kesimleri işlevsizleşecek diye. Yaklaşık yedi sekiz yıldır süren bir tartışma var ve bir endişe var ortada. Bazılarımız işsiz kalabiliriz, çocuklarımıza iş ortamı nasıl sağlayacağız şeklinde sorular var. Hatta buna verilen cevaplardan birisi de Hara-ri'nin verdiği cevap: "Ya asker yapacaksın ya yazılım üreteceksin geleceğin dünyasında." gibi cevaplar var. Siz ne diyorsunuz?

Levent ERDEN : Şimdi başka bir şey söyleyeyim. Yayından bahsediyorsunuz, bu söyleşi aynı zamanda fiziki olarak yayınlanacak değil mi? Yani kâğıda basılacak.

TRT Akademi Dergisi: Evet.

Levent ERDEN : Bunu kurşundan hurufat olarak dizecek arkadaşlarımız var mı?

TRT Akademi Dergisi: Yok.

Levent ERDEN : Ne oldu onlara?

TRT Akademi Dergisi: Teknoloji gelişti, yeni meslekler çıktı ve onlar kayboldu.

Levent ERDEN : Kayboldu tabi ki. Hurufattan harf dizen arkadaşlarımız kalmadı. Hatta bilgisayar dizgisi yapan kalmadı. Polo baskı alan kalmadı, renk ayırımı yapan kalmadı, bir tane dergiden bahsediyoruz. Bunların hiçbirisi kalmadı. Eksiden bir şey basmak için bilmem kaç yüz bin tane basacaktık ki olsun, şimdi bir tane bile basabiliyoruz. Dolayısıyla pek çok meslek kalmadı tabi ki. Onun yerine ama yepyenileri çıktı. Şimdi buradaki asıl soru şu: Pek çok meslek yine kalmayacak. Yani ben bütün ilkokulda hayatımı ayakkabılarımı pençeletmekle geçirdim. Ben ilkokulda iki ayakkabı ile beş sene geçirdim çünkü ön arka pençe, bilmem ne pençe, onu çakan insanlar vardı, yapan insanlar vardı, hiçbir tanesi yok bugün. Yani pek çoğumuzun çocuğu ayakkabı tamircisi bile görmedi. O çiviye dudağında taşıyıp da tık tık diye bakmadan çok doğru bir şekilde çakabilen insanları görmedi. Hepsi birden yok oldu. Onların yerine çok acayip insanlar geldi. Yani şu anda hikâye anlatıcılar, sosyal medya yöneticileri binlerce iş var. Ne tür insanlar arandığını -bunların bu arada hiçbirinin okul karşılığı da yok- hani üniversiteden meslek öğretmeye kalkışıyorlar ama üniversitede bunun karşılığı da yok. Onun için yeniyi nasıl öğrenecekler, bir tartışma konusudur. Evet, şu anda Türkiye'de yazılımcı bulamıyorsunuz, yani 24-25 yaşında kod yazan bir insan elli yaşındaki genel müdürden daha fazla para alıyor. Birçoğu yurt dışında çalışıyor hatta iki öğrencim var, çok güldüm. Evlenmişlerdi. "Ya ne güzel, biz karımla aynı yerde çalışıyorduk." dedi. "Şimdi karım Kore'ye çalışıyor, ben Amerika'ya çalışıyorum, saatlerimiz tut-

muyor, görüşemiyoruz.” Aynı evde oturuyorlar ama biri Kore şirketinde biri Amerika şirketinde çalıştıkları için farklı saatlerde çalıştıklarından görüşmemekten yakınıyorlar ve bunlar yurt dışında çalışıyorlar. Yurt dışından paralarını alıyorlar. Onun için bundan sonra gidilecek yerin çok daha farklı olacağını öngörmek lazım yani bütün bu soruları soranlara şunu söylemek lazım. 20. yy kafası, gözlükleri, değerleri, sistemleri ve kriterleri ile 21. yüzyılı anlamının ihtimali yoktur.

TRT Akademi Dergisi: Bir konuşmanızda “Geleceğin dünyasında ait olmak sahip olmaktan daha önemli olacak, aidiyet de değerler üzerinden olacak.” diyorsunuz. Bunu biraz açabilir miyiz? Bu değerler ne olacak, nasıl bir evrilme yaşayacak?

Levent ERDEN : Şimdi bakın 20. yüzyıl nedir? 20. yy. iyi bir mesleğin olsun demektir. İyi bir meslek nedir? İyi bir para kazan. Daha büyük bir evin olsun, büyük bir televizyonun olsun, daha büyük bir araban olsun, bir yazlık evin olsun, yazlık evin olsa da arada bir kışın yurt dışında tatile git, altı kırmızı ayakkabı al, bir de mor ayakkabı al, bir de yeşil çanta al, bir de onu yap, ne kadar neyin varsa o kadar iyisin, nelere sahipsen o kadar aslansın. Şirkette de ne kadar büyük odada oturuyorsan o kadar canavarsın, odana şirket TV koymuşsa sen daha büyük adamsın falan gibi sahip olmak üzerine kurulu bir değerler sistemi var ve insanların bütün hayatını sahip olmak üzerine dayıyorsunuz. Şimdi bugün yeni mezun olan bir çocuğa diyorsunuz ki, “1.5 metrelik yerler var ya hepsi birbirleriyle aynı, geç buraya diyorsun, beş sene çalış, ondan sonra bunun 2.5 misli olan var, oraya geçeceksin. beş sene de orada çalış, sonra şurada küçücük bir oda var, tuvaletin karşısında. Orada ondan da geç, sonra işte şef olacaksın, bilmem ne olacaksın! Elli hafta çalışacaksın, iki hafta tatil yapacaksın, altmış beş yaşına kadar çalışacaksın, sonra iyi yaşayacaksın.” Bunu kafası çalışan hiçbir kimse yemez. Biz yedik, biz bununla büyüdük, bunun peşinden koştuk. Ama bundan sonra kimsenin buna inanacağını düşünmüyorum ya da hayallerinin de bu olacağını düşünmüyorum. Dolayısıyla bir yerden sabit bir para kazan, para ile yapılacak şeyleri azalttığınız andan itibaren yani daha çok ev, daha çok ayakkabı bilmem neyi daha farklı yerlere götürdüğünüz andan itibaren mutluluğun tanımlarını değiştirmek zorundayız. Mutluluğun tanımlarını bir daha koyduğunuz zaman orada değerler mutluluklar üstünden olacaktır. Nelerle ilginiz, derdiniz ne, dünyayla, dünyanızla sanatla olan şeylerle ilginiz de sizin mutluluğunuzun bir parçasıdır. “Mutluluğun tek karşılığı paradır.” bir 20. yy. düşüncesidir.

TRT Akademi Dergisi: Kriter ne olacak? Kimler hangi değerleri üretecek, biz neye göre belirleyeceğiz? 20. yy. insanını açıklayan, tanımlayan kavramlar, kuramlar vardı.

Levent ERDEN : Burada da şöyle bir şey var: Dünya kupasında Arjantin'de dört milyon kişinin sokağa çıkmasının sadece bir galibiyet olduğunu düşünmüyorum. Dünyanın her tarafında orada bir aidiyet vardı. Yani başka başka aidiyetler ortaya çıkıyor. Ben çok şaşırdım, futbol takımlarında bu aidiyet kalmadı. Statlar boş ama millî takımlarda insanlar birdenbire paralar verdiler, sokaklara çıktılar. Bu sefer bir ülkeye, bir bayrağa ait olmanın bir anda önemi çıktı ortaya ve onunla kazanmanın. Hâlbuki onların olmadığını, zayıfladığını düşünüyorduk. Bu futbol değildi çünkü futbol olsaydı kulüp takımlarının maçlarında da benzer şeyleri görecektik. Hâlbuki Türkiye'de bile görüyoruz ki bu yavaş yavaş buharlaşıyor.

TRT Akademi Dergisi: Peki burada merkeziyetsizlik kavramını nasıl konuşmak lazım? Çok konuşulacak bir kavrama benziyor önümüzdeki dönemde. Arjantin millî takımının bayrağına saygı duyan, ait hisseden dört milyon kişiyi konuşuyoruz bir tarafta. Bir tarafta da merkeziyetsizlik kavramını konuşuyoruz; devletlerin, otoritelerin, iktidarların üstünde, merkeziliğin olmadığı bir evren ortaya çıkacak diye düşünüyoruz. Bu bir çelişki değil mi?

Levent ERDEN : Fotoğrafı filmin neresinden kestiğinize bağlı. Şu anda eve,t öyle olabilir çünkü bu tartışmanın ben otuz ila kırk yıl süreceğini düşünüyorum. Ama bir kreşendo şeklinde oraya doğru gidilecek. Şimdi yine her şeyin merkez ve merkezi olarak yapıldığı bir yerden geliyoruz. Gidin Türkiye'deki bütün büyükşehirlerde adının sonu merkez olan bir alışveriş merkezi var. Her şeyin merkezi var. Bir merkezin olması aynı zamanda çoklu sağlam bir hiyerarşiyi ve piramidi getirecektir. Her şeyden önce piramitlerin yani hiyerarşilerin yassılaşması gerekir. Yavaş yavaş yassılaşmış ondan sonra bu hâle gelecektir. Birdenbire oraya atmayacak ama şu anda bu kadar farklı katmana sahip hiyerarşi ile iş yapılması en azından akışkanlık açısından imkânsızdır. Merkeziyetsiz yapılar hatta daha da önemlisi merkeziyetsiz otonom yapıların her gün yenisi çıkıyor yavaş yavaş. Bunların yapılarını ve sistemlerini iyi incelemek lazım, şu anda daha onların hasletlerini çok net görebilmiş değiliz. Ama burada inanılmaz bir şeffaflık ve ortak onay var. Ben Türklere blockchain'i blokzincirini en iyi şey ile anlatıyorum; her Türk on iki yaşından sonra noteri tatmak zorundadır ya yani adresini bile söylüyorsanız illa noter söyleyecektir, blokzincirinde de hepimiz noteriz, herkes olanı biteni onaylıyor.

TRT Akademi Dergisi: Aslında bu pandemi döneminde de tartışılan bir konu oldu. Dünya globalleşti, küresel bir evren oluşuyor, dijitalleşme hepimizi yakınlaştırdı, sınırlar kalktı ama Avrupa Birliği içine kapandı çok katı politikalar uyguladı ve bu tartışıldı.

Levent ERDEN : Yok yok daha sert şeylere gidilecek. Durun daha, şu anki dün-

ya tamamıyla karpuz gibi ikiye bölünüyor. Amerika'da Trumpçuların da 74 milyon oyu var. Demokrasinin beşiği dediğiniz yerde, Fransa'da Le Pen vardı, arkasından Zemmour diye birisi çıktı. O da 9-10 puan aldı şaka maka yüzde 50'ye yakın. İşte Macaristan'da Orban'ın durumu belli, İtalya'da Meloni'nin ne yaptığı belli. Yani inanılmaz yükselen, neredeyse 1930'ların sonunu hatırlatan bir milliyetçi bir yapı var şu anda.

TRT Akademi Dergisi: Dijitalleşmeyi, algoritmokrasiyi ve bireyselliği de konuşmak gerekirse, niçin sosyal medyadayız ya da niçin dijital ortamlardayız? Siz bu soruya “Yalnızlığımızı azaltmak için” cevabını veriyorsunuz. Peki birey olmak, kendi olmak, kendi benliği ile tanışmak, kimliğini gerçekleştirmek anlamında bu dijitalleşme ve yeni platformlar bize ne gibi imkânlar sunuyor ya da ne gibi riskler karşımıza çıkacak?

Levent ERDEN : Biliyorsunuz ben dijitalleşme kavramına da çaktırmadan karşıyım pek çok şeye de olduğum gibi. Çünkü dijital demek 1 ve 0 demek. Hayat gerçekten 1 ve 0 olmaya başladı. Biz dijitalleşmeyi başka bir şey için kullanıyoruz ama dijital lafı çok riskli çünkü ya 1 ya da 0. Sosyal medyaya baktığınız zaman gerçekten dijitaldir. Ne var? Ya beğen var ya da beğenme var. Fena değil, idare değil, yuvarlanıp gidiyoruz işte falan böyle şeyler yok. Ya varsınız ya yoksunuz ya 1'siniz ya 0'siniz.

TRT Akademi Dergisi: Burada üçüncü hâlin imkânsızlığı kuramı mı geçerli?

Levent ERDEN : Siz bakın, siz karar verin. Ben bakıyorum başka bir şey bulamıyorum. Bu aynı zamanda merkezin de ortadan kalkması demektir. Yani siyasette de merkezin ortadan kalkması demektir. Düşünce sisteminde de ya o tarafta ya bu taraftasınız. Eskiden çan eğrisi vardı, her iki tarafa da biz marjinal diyorduk şimdi iki tarafta kümelenmeler var, ortası marjinal oldu. Bu yeni dünya düzenidir. Onun için dijitalleşme kavramını dikkatli kullanmak gerekir. Öbür tür lüsünü en etkileşimliler ya da interaktivite olarak konuşmayı tercih ediyorum. Bu aynı zamanda etkileşimin hızını arttırdığınız zamanda işler çok fazla büyüyebiliyor. Hayat tabii ki oraya doğru kayacak, bundan daha normal bir şey olamaz. Sonuç itibarıyla benim çok sevdiğim bir türkümüz durumu açıklar “Evlerinin önü mersin, su akmaz tersin”.

TRT Akademi Dergisi: Ama felsefi olarak baktığımızda benlik sorunu ciddi olarak tartışılan bir sorundur. Değil mi?

Levent ERDEN : Benlik sorunu şu anda tavan yapıyor.

TRT Akademi Dergisi: İçinde olduğumuz bir platform var ve biz burada kendimizi

gerçekleştirme anlamında arayışlar içerisindeyiz ama buranın barındırdığı riskler de var sanki.

Levent ERDEN : Artı benim dediğim "YİK" var. Yıkıyorsunuz her gün. Çünkü şöyle; sabahleyin duşun ilk damlası alnınıza değdiği anda başlıyorsunuz. İşte şunu yapacağım, bunu yapacağım gibi gibi binlerce şey sayıyorsunuz. Sonra işe gidiyorsunuz onlarca mail atıyorsunuz, oraya bakıyorsunuz, buraya bakıyorsunuz sonra elinize telefonu alıyorsunuz ve takip ettiğiniz beğendiğiniz insanlara bakıyorsunuz ki şu kitabı okumazsan enayisin, şu diziyi seyretmezsen valla neler kaçıırıyorsun bilemezsin, işte hafta sonu buraya mutlaka gitmezsen geride kalırsın, şunu yapmazsan, bunu yapmazsan, bunu okumazsan... Bakıyorsun herkes acayip bir şeyler yapıyor, bir sen yetişemiyorsun. Hâlbuki onlar da bir tanesini yapıyor ama art arda okuduğunuz zaman hepsi de sizin takip ettiğiniz, sevdiğiniz insanlar olduğun için büyük ihtimalle ortak zevkleriniz olacağından kendinizi sürekli bunlardan yoksun hissediyorsunuz. **Yakalamayıp iskalama korkusu** (YİK) diyorum buna. Ne yaparsanız yapın işte günler yirmi dört saat. Bir şeylere ayıracağınız zaman belli, onda da yapacağınız şeyler sınırlı. Ama yapmak istediğiniz şeylerin sonu neredeyse olmamaya başladı. Dolayısıyla siz zaten her daim mutsuz olmayı kabullenmiş gibi bir duruma düşürülüyorsunuz.

TRT Akademi Dergisi: Aslında benden başka herkes hayatını yaşıyor gibi bir psikolojinin içine mi giriyoruz?

Levent ERDEN : Evet, bir ben bir bu gariban, bir bu zavallı burada oturuyor, herkes eğleniyor. Evet, bu his ara ara hepimize maalesef geliyor. Bu bir mutsuzluk aracı. Hiç demiyorsunuz bu enayiler oturuyor; ben ne güzel gezdim, tozdum. Hiç böyle olmuyor!

TRT Akademi Dergisi: Peki, bununla nasıl mücadele edeceğiz? Özellikle platformların hâkim olduğu yeni evrenle?

Levent ERDEN : Zaten bunun için yavaş yavaş bir önceliklendirme yapıyoruz. Kendi hayatımıza, kendi doğrularımıza, kendi düşünce biçimlerimize göre önceliklendirmek zorundayız. Neyi önce yani benim tabirimle olmazsa olmazlar mutlaka olmalı, olursa iyi olur, olmasa da olurlar diye kafamızda otomatikman hiyerarşilendirmeye başlıyoruz çünkü gerçekten zaman çok kısıtlı, ha bu arada şu rezilliği de yapıyoruz: Hani tatil yerlerinde açık büfeler vardır, insanlar ızgara koyup piyazın üstüne şurubu dökülerek kadayıf koyarlar. Biz de bazen üç işi aynı anda yapıyoruz, aynen o tatil bölgesi açık büfe tabaklarındaki gibi. İçinden köfte

kokusu ve fasulyenin kenarları gelen bir kadayıf şurubunu aynı anda ağzımıza atmak durumunda kalıyoruz.

TRT Akademi Dergisi: Zuckerberg'in Oculus Projesi ile Meta arasındaki ilişki. Bu çok tartışıldı, öldürüyor dendi, büyütüyor dendi. Ne diyorsunuz?

Levent ERDEN : Bu Zuckerberg ile alakalı değil, herkes yapıyor. Daha başka markalar da giriyor işin içine. Ama sonuç olarak gözlüğü Google 2012-2013 yılında zaten yaptı. Yani zaten bu olan bir şeydi ve zaten üçüncü boyut geldiği için mecburuz. Ekrandan çıkıp daha başka uç aletleri ile üçüncü boyutu görebilmenin en iyi yollarından bir tanesi gözlük tabii ki ya da göze yakın takılan aletler. Ama sonuç olarak bu çok normal bir gelişme, sadece beyefendiye ait değil, herkes yaptı bunu, herkes peşinde koşuyor. Şu anda zaten hemen hemen 2019' dan beri on bir tane gözlük var piyasada internete girebilen. Ama 5G yapıları henüz olmadığı için gözlüklerle yapılacak şeyler çok basit şu anda, ekrandan gördüğünüzden farklı bir şey yok.

TRT Akademi Dergisi: Biliyorsunuz sanat da dijitalleşiyor, başka bir boyuta geçiyor ve NFT'nin sanatla ilişkisini birikteliğini nasıl yorumluyorsunuz? Gelecekte NFT dünyamızı nasıl ve ne şekilde etkileyecek?

Levent ERDEN : NFT dünyamızı çok iyi etkileyecek de sanat konusunda şüphelerim var tabii ki. Şimdi bakın 2020'de Travis Scoot diye bir şarkıcı var. Bir stadyum konseri verecekti, 170-180 bin olacağı varsayılan kocaman bir stadyum konseriydi. Pandemiden dolayı konser iptal edilince ne yapsınlar, o tür adamların o konseri verip konserin müzik platformlarına dağılıp para kazanabilmesi lazım, o lansmanı yapması lazım. Onun üzerine konseri Fortnite oyununun içine taşıdı ve konseri oyunun içinde verdi. Fortnite 15 milyon kayıtlı kullanıcısı varken 48 milyon kişi canlı seyretti. Onun hemen arkasından büyük markalar Roblox içinde defile yapmaya başladılar. Gençlik markaları -laylaylom markalar değil- bayağı ağır binlerce dolara satılan markalar. Dolayısıyla ben buna yakınsama diyorum, convergenca diyorum. Günümüzde eğlence yakınıyor. Bundan sonraki sosyal platformlar oyun ve eğlencenin birleştiği, kesiştiği yerden devam edecektir. Oyun ve eğlence yakınsaması olduğu zaman mutlaka ve mutlaka bunun içine perakende de girecektir. Belki de NFT formatında. Çünkü NFT'liler illaki iki tane maymun satmaktan geçmeyecek, asıl oyunlara inanılmaz para yatırılıyor. Oynarlardaki değerli o skin tabir edilen kılık kıyafetler, silahlar, ortamlar, harcanan paraların karşılığında elde edilenlerin NFT olarak satılması söz konusu. O zaman şöyle olacak; ben belki bilmem ne silahını alırsam yüz lira ama onu bir başkası kullanmışsa onun belki de değeri 200 liraya çıkacak, aynı şey olmasına rağmen. Dolayısıyla hem de bir de geçmişini bileceksiniz, bunu kimler kullandı. Onun için NFT'ler bu yakınsamanın

içinde çok daha önemli olacak. Aynı zamanda bizinkiler tokeni jeton olarak değiştirdikleri için çok farklı bir yerlere gidiyor. Hâlbuki çok anlamlı bir giriş bileti hâline gelecek. Belli tokenlere sahip olan insanların bir tür grup üyeliği gibi belli şeyleri yapabilme ya da farklı avantajlara sahip olabilmek gibi avantajları olacak. Örneğin Levent ERDEN tokenlerine sahipseniz, Ekrem Bey'in kitaplarına erişeceksiniz. Yoksa Ekrem Bey'in kitabını paranızla dahi alamıyorsunuz. İşte bütün bunlar ortaya çıktığı andan itibaren işte aidiyetler ve aidiyet göstergesi olarak NFT'lerin ortaya çıkması başka yere götürecektir bizi. Dolayısıyla oyun ve özellikle e-spor demeyi tercih ediyorum. E- spor, oyun ve eğlencenin yakınsaması kendi içinde perakendeyi, perakende gelince de ödeme sistemlerini getirecektir. İşte o zaman platformların değeri farklılaşacaktır yani hem ödeme sisteminin hem eğlencenin hem de perakendenin olduğu platformlardan bahsediyoruz. Daha sonra bunlar birleşip Metaverse oluşabilir ama oradaki işte dijital cüzdanınızın içindeki bir NFT ile belki de Travis Scoot konserine öyle gireceksiniz, başka türlü giremeyeceksiniz. Asıl numaralar başka, bu taraflara doğru gidecek, bu yakınsamanın çok önemli bir dönüşüm yapı taşı olduğuna inanıyorum.

TRT Akademi Dergisi: Bütün bunlar olurken etik ya da hukuki meseleler karşımıza çıkmayacak mı?

Levent ERDEN : Ben oralarda daha netim. Çünkü ben hâlâ hukukun net olduğuna, detayların eksik olduğuna inanıyorum. İnsan insandır, insanların arasındaki ilişkiler nettir, haklar nettir ve şu anki hukuk onu tanımlıyor. Şu anda evrensel olarak kabul edilmiş on yedi suç var ve on yedi suç karşılığında bütün platformlar her türlü şeylerini açıyor size, bir mahkeme kararı yeterli. Geri kalan suçlar mali, idari suçlar tabi yenileri çıkıyor. Bugün siber güvenlik diye bir şey çıktı, insanlar sürekli olarak sizden fidye istiyor ama bu ha sizin otomobilinizi çalıp da onu para karşılığı geri vermek ha banka şifrenizi çalıp da onun karşılığında para istemek. Yani çalınan şeyler farklı, değerler farklı ama yöntem ve sonundaki yapılması gereken işlem aynı. Dolayısıyla hukuk ve etik buralarda benzer çalışıyor. Ama tabi ki çok fazla detay var, o her zaman geçerli zaten. O zaman ben size daha kötüsünü söyleyeyim, kimsenin içinden çıkamadığı otonom arabalar tamam, işte her tarafta sensörler tamam, bugün otonom arabaların sokağa çıkması gayet normal, 2012' den beri var zaten otonom arabalar. Ama bir kaza hâlindeki hukuki durum, işte orada sakatlık var. Oradaki sensörlerin programlanması mı, otomobilin üreticisi mi yoksa o kavşaktaki bilmem ne bakımını yapmamış olan şirket mi sorumlu olacak? Oradaki sorumluluklar çok tartışılır, ama onlar detay bence.

Bir şey daha eklemek istiyorum. Meslekler falan dedik ya Türkiye'de çok eğlenceli bir şey oluyor. Geçen sene dört küsur milyar dolarlık Türkiye oyun sattı. Bu çok

hayati ve çok önemli bir şey. Hâlbuki biz evlatlarımıza oyun oynama diyoruz ama bir yandan İntelciler aman sakın ha çocuklarınızı oyundan alıkoymayın ama bundan sonra hele hele ekran kalktıkça üç dört ayrı yerde olan şeyi takip edebilecek insanlara ihtiyacımız var. Şu anki eğitimden gelen insanlar aynı karede üç dört ayrı hareketi takip edemezlerse olmayacaklar aman ha oyun oynatın. Şimdi Türkiye'nin çok önemli bir mimarı olan arkadaşım mimarlık fakültesinde ders veriyor. Sadece en iyileri kendi şirketine alabilmek için aynı zamanda. Onun için inanılmaz da zaman ayırıyor ama son üç yıldır en iyileri hiçbir şekilde şirketine alamıyor. Sınıfın en iyi üç dört kişisi oyun şirketine gidiyor. Çünkü oralarda regülasyon yok, belediye yok, istediği gibi çiziyor binasını, yepyeni uçuk mekânlar yaratıyor. Şu anda oyun için mimarlık fakültesine gitme fikrini pek çok anne babanın anlama şansının olduğunu beklemiyorum.

TRT Akademi Dergisi: Benim izlediğim filmlerde mesela "Hızlı ve Öfkeli" serilerinde bütün filmlerde hep aile kavramına çok vurgu yapılıyor. Yani neye sahip olursan ol, aileye sahip olmaktan daha önemlisi yoktur gibi. "*Başlat: Ready Player One*" izledik Netflix'te. Orada da aynı, bütün bu evren, avatarlar bunları bir tarafa koy, âşık olacağı bir kız varsa hepsinden daha önemlidir şeklinde. Siz bu konuda öncelik olarak neyi görüyorsunuz? Aile ve aşk konusunda?

Levent ERDEN : Âşık olacağı bir kız varsa hepsinden önemlidir diyorum. Çünkü hakikaten sevmek mekanik bir şey değildir. İnsan olduğunuzu anlatan nadir geri kalan duygudur, gerisi hep mekanik. Mekanik olmayan, mutluluk veren haz demedim, mutluluk denen şeylerin kalkması zaten insan olmaktan çıkartır. Onun için aşk iyi şeydir, neye karşı olursa olsun aşk iyi bir şeydir. Standart ve düz gidenin üstünde heyecanlanmak... Bundan vazgeçtiğiniz an Siborg falan oluyorsunuz.

